

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI

Əlyazması hüququnda

AZƏRBAYCANDA ELEKTRON BƏLƏDİYYƏ İDARƏETMƏSİNİN TƏTBİQİ PERSPEKTİVLƏRİ

İxtisas: 5308.01 – Ümumi iqtisadiyyat

Elm sahəsi: 53 – iqtisad elmləri

İddiaçı: **Elxan Adil oğlu Salayev**

Fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi
almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın

A V T O R E F E R A T I

BAKI – 2025

Dissertasiya işi Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetində yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər: İqtisad elmləri namizədi, dosent
Mirağa Məhərrəm oğlu Əhmədov

Rəsmi opponetlər: İqtisad elmləri doktoru, professor
Xatirə Mail qızı Hüseynova

İqtisad elmləri doktoru, dosent
Rasim Əmir oğlu Nəbiyev

İqtisad üzrə fəlsəfə doktoru
Əli Zeyni oğlu Əkbərli

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin nəzdində fəaliyyət göstərən ED 2.10 Dissertasiya şurası

Dissertasiya şurasının sədri: İqtisad elmləri doktoru,
professor
Yaşar Atakişi oğlu Kəlbiyev

Dissertasiya şurasının elmi katibi: İqtisad üzrə fəlsəfə doktoru,
dosent
Suqra İnqilab qızı Hübətova

Elmi seminarın sədri: İqtisad elmləri doktoru,
professor
Rəsul Ənvər oğlu Balayev

İŞİN ÜMUMİ XARAKTERİSTİKASI

Mövzunun aktuallığı və işlənmə dərəcəsi. Azərbaycanda bələdiyyələrin yarandığı vaxtdan bu günə kimi bələdiyyə fəaliyyətinin səmərəliliyinin və hesabatlılığının artırılmasına yönəlmiş yeni qanunlar və normativ hüquqi aktların qəbulu həyata keçirilmişdir. Hazırda Azərbaycanda şəhər, qəsəbə və kənd bələdiyyələri də daxil olmaqla, müxtəlif səviyyələrdə fəaliyyət göstərən 685 (74 şəhər, 99 qəsəbə, 512 kənd) bələdiyyənin olduğu qeyd etmək olar¹. Hal-hazırda bələdiyyələr tullantıların idarə olunması, ictimai nəqliyyat, sosial xidmətlər və infrastrukturun inkişafı da daxil olmaqla bir fəaliyyət spektrinə cavabdehdir.

Dissertasiya işinin aktuallığını aşağıdakı kimi əsaslandırma bilirik:

- Mövcuf bələdiyyə fəaliyyətinə dair mənzərə nəzəri biliklərlə praktiki tətbiq arasında körpü yaratmaqda bələdiyyələrin üzleşdiyi problemləri təsvir etmək olar. Digər problem ondan ibarətdir ki, bələdiyyə fəaliyyətinin praktiki aspektləri olduqca mürəkkəb və daim dəyişən ola bilər ki, bu da işçilərin ən son tendensiyalar və qabaqcıl təcrübələrlə ayaqlaşmasını çətinləşdirir bilər. Bu isə səmərəsiz qərarların qəbuluna səbəb ola bilər. Bələdiyyələrin kadrlarla bağlı bu boşluğunu aradan qaldırmaq üçün peşəkar süni intellektli proqramlara ehtiyac vardır.

- Qloballaşma fenomeni rəqəmsallaşma təcrübələrində artıma səbəb olur və bununla da ölkələri yeni yaranan tendensiyalara uyğunlaşmağa məcbur edir. Hal-hazırda Azərbaycanda bələdiyyə orqanlarının qarşılaşdığı mühüm problemlərdən biri də yeni texnologiyaların və rəqəmsal mühitlərin mənimsənilməsidir. Bələdiyyələrin indiki vəziyyəti müasir tələblərə cavab vermir. Bələdiyyələrin daha innovativ, operativ şəkildə öz vətəndaşlarının gözləntilərinə cavab vermələrinə ehtiyac getdikcə artır. Bu, bələdiyyələr tərəfindən təklif olunan infrastruktur və xidmətlərin müasirləşdirilməsi, eyni zamanda, qərarların qəbulu proseslərində şəffaflığın, hesabatlılığın və inklüzivliyin təşviq edilməsi üçün birgə fəaliyyət tələb edir. Nəticə

¹ “Azərbaycan Bələdiyyələrinin Milli Assosiasiyası”nın saytı, <https://abma.gov.az/az/abmaxeber/azerbaycan-respublikasında-novbeti-belediyye-seckileri-2025-ci-il-yanvarin-29-na-teyin-edildi>

etibarı ilə bələdiyyələrin səmərəliliyi onların dəyişən şəraitə uyğunlaşmasında, yeni texnologiyalardan istifadəsindən asılıdır.

- Bələdiyyələrin öz ərazilərinin gələcəyinin formalaşdırılmasında rolu mühümdür və bu rolun inkişaf edən şəraitdə əsas amil kimi qalması üçün innovativ perspektivləri qəbul etmələri zəruridir. Bələdiyyələrdə innovativ perspektivlərin ən mühüm üstünlüklərindən biri kompleks şəkildə sosial, iqtisadi və ekoloji problemlərin vahid məkandan həll edilməsi bacarığıdır. Yeni texnoloji tətbiqlərin köməkliyi ilə bələdiyyələr sakinləri narahat edən problemlərə innovativ həll yolları tapa bilərlər.

- Bələdiyyələrin öz xidmətlərinin rəqəmsallaşdırılması ilə əldə edəcəkləri uğur səviyyələri onların əhali ilə qarşılıqlı əlaqəsindən, eləcə də sosial və iqtisadi imkanlarının mövcudluğundan asılıdır. Buna görə də bələdiyyələrin sosial-iqtisadi vəziyyətinin rəqəmsallaşmanın təşviqinə təsirini öyrənmək üçün tədqiqatda bələdiyyələrin aktiv fəallıyyətləri müqayisə edilmişdir. Bu da dissertasiya işinin aktuallığını əks etdirir.

- Yerli özünüidarəetmə orqanlarında informasiya proseslərinin idarə edilməsi vacib əhəmiyyət kəsb edən məsələlərdəndir. Həmçinin bu proseslərin asanlaşdırılmasında vətəndaşların texnologiyadan istifadəsinin təhlilini aparmaq lazımdır. Bu istiqamətdə vətəndaş münasibətlərinin öyrənilməsi üçün tədqiqat işində sorğu aparılmış, həm kəmiyyət, həm də keyfiyyət parametrləri qiymətləndirilmişdir. Qeyd edilənlər mövzunun aktuallığını artırır.

Bələdiyyə idarəetməsi sahəsində problemlərin həllinə istiqamətlənmiş geniş iqtisadi tədqiqatlar aparılmışdır. Bu araşdırmalarda tədqiqatçılar bələdiyyələrin inkişafı ilə bağlı bir sıra məqamlara diqqət yetiriblər. Respublikamızın tədqiqatçı alimlərindən N.Y.Mikayılova, K.A.Şahbazov, H.S.Həsənov, H.S.Qurbanov, Y.N.Balakişiyeva, S.Q.Hacıyeva, Z.Z.Həbibova, X.M.Hüseynova, Ş.Xuduoğlu, F.P.Rəhmanov, E.B.Süleymanov, M.Səlimzadə, Q.Xəlilov, M.Güləliyev, E.M.Əfəndiyev, E.Abdullayev, S.Həsənova, A.İsmayılova, X.İsmayılov və başqaları bu istiqamətdə geniş araşdırmalar aparıblar. Xarici ölkə tədqiqatçılarından Ö.Şerif, M.ŞEN, C.Çakir, A.Acilar, A.Şahin, A.Geymen, İ.Karaş, R.P.Hill, D.L.Stephens, H.Druke, V.Delitheou, M.Maraki, L.A. Kiriçuk,

S.V.Radçenko, T.M.Rezer, V.İ.Korobko və digərləri də bələdiyyə idarəetməsinin inkişafı ilə bağlı müxtəlif səpkidə araşdırmalar etmişlər. Bu alimlərin elmi əsərlərində yerli özünüidarəetmə, o cümlədən də bələdiyyələrin fəaliyyətinin bir sıra aktual məsələləri öz əksini tapmışdır. Bununla belə, aparılan tədqiqatlar göstərir ki, ölkə üzrə bələdiyyə idarəetməsinin elmi araşdırılması kompleks xarakter daşımır.

Yuxarıda qeyd olunan amilləri nəzərə alaraq, Azərbaycanda elektron bələdiyyə (e-bələdiyyə) idarəetməsinin tətbiqi perspektivləri mövzusu elmi araşdırmaya açıq mövzu kimi qiymətləndirilə bilər. Bu, tədqiqat mövzusunun aktuallığını vurğulayır.

Azərbaycanın innovativ inkişafa iqtisadi keçidi kontekstində e-bələdiyyə idarəetməsinin tətbiqi ilə bağlı problemlərin həlli, habelə bu çağırışların effektiv həlli yollarının müəyyən edilməsi və təklif edilməsi zəruridir.

Tədqiqatın obyektı və predmeti. Araşdırmanın obyektı olaraq, Azərbaycanda bələdiyyələrin fəaliyyətinin idarəedilməsi seçilmişdir. Tədqiqatın predmetini Azərbaycanda bələdiyyə idarəetmənin elektron tətbiq məsələləri təşkil edir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Dissertasiya işinin əsas məqsədi e-bələdiyyələrin yaradılması və onların perspektiv inkişafının nəzəri araşdırmasını aparmaqdır. Bu təhlil əsasında tədqiqatın məqsədi müasir şəraitə uyğun olaraq Azərbaycan Respublikasında e-bələdiyyələrin idarəetməsinin təkmilləşdirilməsinə yönəlmiş metodoloji əsasların və praktiki tövsiyələrin hazırlanmasıdır.

Azərbaycanda e-bələdiyyə idarəetməsinin səmərəli tətbiqinə nail olmaq üçün tədqiqatda aşağıdakı vəzifələr müəyyən edilmişdir:

- Yerli özünüidarənin əsasını təşkil edən idarəetmə prinsiplərinin və elektron hökumətin inteqrasiyasının təhlilini aparmaq;

- Bələdiyyə xidmətlərinin və ictimai münasibətlərinin xüsusiyyətlərini müəyyənləşdirmək;

- İnformasiya cəmiyyətinin yerli özünüidarənin inkişafında əhəmiyyətini aydınlaşdırmaq;

- E-bələdiyyələrin formalaşması və inkişaf mərhələlərinin müəyyən edilməsi;

- Bələdiyyə orqanlarının aktiv fəaliyyətləri ilə əlaqədar mövcud vəziyyətini müqayisəli təhlil etmək;
- Bələdiyyələrin informasiya əlaqəli qrup sahələrində fəaliyyətlə bağlı xərclərin müqayisəli təhlil etmək;
- Bələdiyyə əməliyyatlarının rəqəmsallaşdırılması prosesində yarana biləcək potensial maneələrlə bağlı ehtimal həllərin müəyyən edilməsi;
- E-bələdiyyə xidmətlərinə vətəndaş münasibətlərinin mövqələrinin öyrənilməsi;
- E-bələdiyyə idarəetməsinin təkmilləşdirmək üçün beynəlxalq təcrübələrdən istifadə potensialının müəyyən etmək;
- E-bələdiyyə xidmətlərinin təkmilləşdirilməsinə dair əsaslandırılmış mülahizələrin irəli sürülməsi.

Tədqiqatın metodları. Dissertasiya işinin metodoloji əsasını bələdiyyə idarəetməsinin mövcud vəziyyətini araşdırmaq üçün iqtisadi empirik təhlil, gələcəkdə elektron xidmətlərin inkişafını araşdırmaq üçün analitik təhlil təşkil edir. Təhlildə Eviews 10 ekonometrik proqram paketi vasitəsilə istifadə edilən metodologiya vahid kök testi (Augmented Dickey Fuller - ADF), Yohansen Kointeqrasiya testi, FMOLS, DOLS və CCR qiymətləndiricisi, Qrancer səbəbiyyət testi, bundan əlavə, IBM SPSS23 statistik proqramından istifadə etməklə faktor analizi, Ki-kvadrat testi və T-testi kimi empirik üsullarından istifadə edilmişdir.

Müdafiyyə çıxarılan əsas müddəalar. E-bələdiyyə yerli əhəmiyyətli xidmətlərdə texnologiyadan istifadəni nəzərdə tutur. Bu mövzuda müdafiə olunan əsas müddəalar bunlardır:

- Bələdiyyələrin xidmət strukturunun təsnifatlaşdırılması fəaliyyət sahələri haqqında çevik və sistemli yanaşmaya zəmin yaradır.
- Bələdiyyələrin aktiv fəaliyyətlərinin təhlili büdcənin idarə edilməsinin qiymətləndirilməsini və resursların səmərəli bölüşdürülməsini əsaslandırır.
- Müasir rəqəmsal əsrdə informasiya sahəsi qlobal iqtisadiyyatın təməl daşına çevrilsə də bələdiyyələrin informasiya əlaqəli qrup sahələrinə sərf edilən xərcləri ilə Azərbaycan Respublikasının dövlət büdcəsindən verilən dotasiya və subvensiyalar, bələdiyyələrin digər gəlirləri və vergi olmayan gəlirlər arasında qarşılıqlı asılılıq yoxdur.

- Rəqəmsal transformasiya məlumatların daha yaxşı idarə edilməsinə və operativ əməliyyatları təmin edir. Bu kontekstdə bələdiyyə xidmətlərinin göstərilməsində rəqəmsal transformasiya üstünlük təşkil edir.

- E-bələdiyyə göstərilən xidmətlərə bütün vətəndaşların cəlb edilməsi üçün nəzərdə tutulan platformadır. Bu baxımdan “istifadəçi dostu” layihəsi inklüzivliyi dəstəkləyir, platforma ərazidə yaşayan bütün sakinlərin və digər təsərrüfat subyektlərinin yeniliklər barədə anında bildirişlər almaşağa və qərarvermədə iştirakına zəmin yaradır.

- E-bələdiyyələrlə bağlı üstünlüklər inkişaf etmiş kommunikasiya və təkmilləşdirilmiş əməkdaşlıqda özünü göstərir. E-bələdiyyələrin tətbiqinin faydalarına sürətləndirilmiş və daha səmərəli kommunikasiya, şəffaflığın artırılması, həmçinin prosesləri sadələşdirmək və xərcləri azaltmaq imkanları yaradır.

- Sənəd dövriyyəsi üzrə bələdiyyə işçilərinin fəaliyyətlərinin proqram təminatı vasitəsilə texnoloji inteqrasiya (süni intellekt tətqiqatından istifadə) ilə əvəzləşdirilməsi göstərilən xidmətin səmərəliliyini yüksəldə bilər.

- E-bələdiyyə idarəetməsində əməliyyatların süni intellekt vasitəsilə proqramlaşdırılması əsaslandırılmışdır.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Araşdırma zamanı aşkar edilən yeniliklərə aşağıdakılar daxildir:

- Bələdiyyə xidmətlərinin optimallaşdırılması üçün təsnifat sahələri müəyyən edilmişdir;

- E-bələdiyyə idarəetməsində xərclərə qənaət məqsədilə outsorsinq xidmətlərinin təşkili elmi nöqteyi-nəzərdən əsaslandırılmışdır;

- E-bələdiyyə idarəetməsində qərarların qəbul edilməsinin səmərəliliyinin artırılması üçün “Case study” yanaşmasının nəzəri cəhətləri müəyyən edilmiş və əhəmiyyəti əsaslandırılmışdır;

- E-bələdiyyə tətbiqinin infrastruktur çərçivə modeli formalaşdırılmışdır;

- Vətəndaşlar arasında əlçatanlığın təmin edilməsi məqsədilə “İstifadəçi dostu” layihəsinin xüsusiyyətləri aşkarlanmışdır;

- Birgə əməkdaşlıq, yeni ideyalar və həllərin inkişaf etdirilməsində “Birgə yaradıcılıq” innovativ platforma əsaslandırılmışdır.

Tədqiqatın nəzəri və praktiki əhəmiyyəti. Tədqiqat işinin nəzəri əhəmiyyəti onun Azərbaycanda e-bələdiyyə idarəetməsi ilə bağlı nəzəri bazanın təkmilləşdirilməsinə və onun sonrakı inkişafına töhfə vermək ibarətdir. Bundan əlavə, e-bələdiyyə ilə bağlı mövcud elmi biliklər toplusunu sistemləşdirmək və genişləndirmək məqsədi daşıyır.

Dissertasiya işinin müddəa və qənaətləri yerli özünüidarəetmənin tədrisi prosesində istifadə edilə bilər.

Tədqiqat işinin praktiki əhəmiyyəti onun metodoloji yanaşmalarının və e-bələdiyyə idarəetməsi ilə bağlı siyasətlərin formalaşdırılması üçün dövlət orqanlarında tətbiq oluna bilməsindədir. Bunla yanaşı, tədqiqatın nəticələri bələdiyyə orqanları tərəfindən istifadə oluna bilər və göstərilən bələdiyyə xidmətlərinin çeşidinin və keyfiyyətinin artırılmasına köməklik göstərə bilər.

Aprobasiya və tətbiqi. 2017-2023-cü illər arasında nüfuzlu xarici elmi jurnalda 1 məqalə, Ali Attestasiya Komissiyasının tövsiyə etdiyi elmi nəşrlər siyahısında olan dövrü elmi nəşrlərdə 4 məqalə, beynəlxalq və respublika səviyyəli elmi konfranslarda 13 tezis olmaqla ümumilikdə 15 elmi əsər çap edilmişdir.

Dissertasiya işinin mövzusunə dair araşdırılmış məsələlər və əldə edilmiş tapıntılar Azərbaycan Bələdiyyələrinin Milli Assosiasiyaları tərkibindəki “Bələdiyyələrin Onlayn Xidmət Mərkəzi”nə təqdim edilmişdir.

Dissertasiya işinin yerinə yetirildiyi təşkilatın adı. Dissertasiya işi Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetində (UNEC) yerinə yetirilmişdir.

Dissertasiyanın strukturu və həcmi. Dissertasiya işi giriş (10951 işarə), 3 fəsil (I fəsil – 85984 işarə, II fəsil – 52498 işarə, III fəsil – 58150 işarə, nəticə (7918), 170 adda istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir. Tədqiqat işində 9 şəkil, 25 cədvəl və 2 qrafik verilmişdir. Dissertasiya işi bütövlükdə 161 səhifədən (215501 işarə) ibarətdir.

DİSSERTASIYA İŞİNİN STRUKTURU

GİRİŞ

I FƏSİL. Yerli özünüidarəetmə orqanlarının əhali ilə informativ qarşılıqlı fəaliyyətinin nəzəri əsasları

1.1. Yerli özünüidarəetmə və elektron hökumətinin idarəetmə konsepsiyası

1.2. Bələdiyyə xidmətlərinin təsnifatı və vətəndaş münasibətlərinin xüsusiyyətləri

1.3. Yerli özünüidarəetmənin formalaşmasında informasiya cəmiyyətinin rolu

1.4. E-bələdiyyənin formalaşması və inkişaf mərhələləri

II FƏSİL. Azərbaycanda bələdiyyə fəaliyyətinin və vətəndaşların e-bələdiyyə idarəçiliyinə münasibətinin qiymətləndirilməsi

2.1. Bələdiyyələrin aktiv fəaliyyətləri ilə bağlı mövcud vəziyyətin qiymətləndirilməsi

2.2. Bələdiyyələr üzrə informasiya əlaqəli qrup sahələrinin müqayisəli təhlili

2.3. Azərbaycanda e-bələdiyyə idarəetməsinə vətəndaş münasibətlərinin

təhlili

III FƏSİL. Azərbaycanda e-bələdiyyə idarəetməsinin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri

3.1. Azərbaycanda e-bələdiyyə idarəetməsinin tətbiqində yaranan problemlər

və onların həlli üsulları

3.2. Azərbaycanda e-bələdiyyə idarəetməsinin təkmilləşdirilməsində beynəlxalq təcrübənin tətbiqi imkanları

3.3. Azərbaycanda e-bələdiyyə idarəetməsinin tətbiqində gələcək gözləntilər

Nəticə və təkliflər

İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı

Əlavələr

İxtisarlər və şərti işarələr

MÜDAFİƏYƏ TƏQDİM EDİLƏN ƏSAS ELMİ MÜDDƏALAR

1. Bələdiyyələrin xidmət strukturunun təsnifatlaşdırılması fəaliyyət sahələri haqqında çevik və sistemli yanaşmaya zəmin yaradır.

Bələdiyyə orqanının fəaliyyəti 15 oktyabr 1999-cu il tarixli 709 nömrəli “Bələdiyyənin Nümunəvi Nizamnaməsinin təsdiq edilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 4-cü bəndinə uyğun olaraq təşkil edilmişdir. Bu qanuna əsasən bələdiyyənin qanunla müəyyən edilmiş hallarda bələdiyyə üzvlərinin səlahiyyətlərini tanımaq və səlahiyyətlərinə xitam vermək hüququ vardır. Bu səlahiyyətlərə bələdiyyənin əsasnaməsini təsdiq etmək, bələdiyyə sədrini və onun müavinlərini seçmək, yerli vergilərin aşağı salınması barədə qərarlar qəbul etmək, yerli büdcə layihəsini təsdiq etmək daxildir. Bələdiyyə həmçinin öz mülkiyyətini idarə etmək, yerli sosial müdafiə, sosial inkişaf və yerli ekoloji proqramlarını qəbul etmək və həyata keçirmək səlahiyyətinə malikdir².

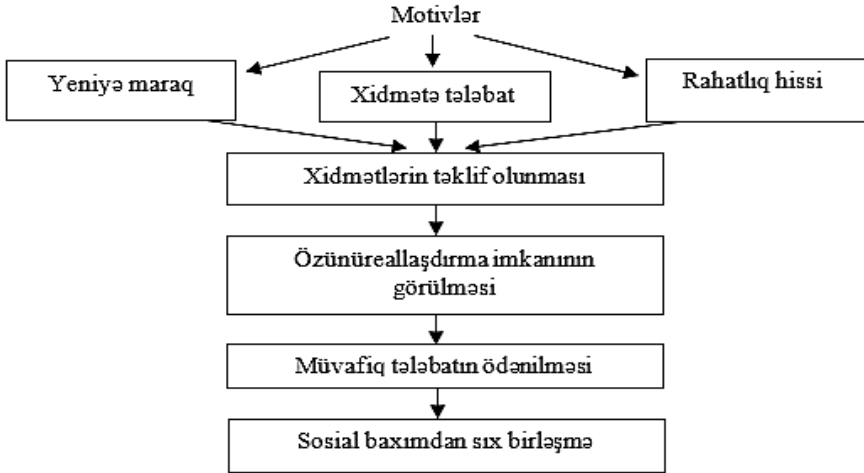

Şəkil 1. Bələdiyyə təsərrüfatlarının infrastruktur xidmət sahələrinin təsnifatı

Mənbə: Müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

² Xuduoğlu Ş. “Bələdiyyələr haqqında sənədlər toplusu”. Bakı - Qanun, 2007, s.100 / 620 s.

E-bələdiyyə idarəetməsi mexanizmi yerli özünüidarəetmə orqanlarına öz icra prosedurlarını sadələşdirməyə və vətəndaşların xidmətlərə daha yaxşı çıxışını təmin etməyə imkan verən rəqəmsal alətlər və proseslər toplusudur. Bu, bələdiyyələrə səmərəliliyi artırmağa, xərcləri azaltmağa, xidmətlərin göstərilməsini təkmilləşdirməyə və ictimaiyyətin daha çox iştirakını təşviq etməyə imkan verir. Buna onlayn formalar, avtomatlaşdırılmış sənədlərin işlənməsi, mobil proqramlar və interaktiv veb-saytlar kimi rəqəmsal alətlərdən istifadə etməklə nail olmaq olar. Bu alətlər vasitəsilə bələdiyyə məmurları vətəndaşlarla ünsiyyəti yaxşılaşdırmağa, sənədləşməni və bürokratiyanı azaltmağa, eləcə də vətəndaşların xidmətlər haqqında məlumatlara daha yaxşı çıxışını təmin etməyə kömək edə bilər. Bundan əlavə, e-bələdiyyə idarəetməsi vətəndaşların öz fəaliyyətləri ilə bağlı məlumatları izləməsini asanlaşdırmaqla idarəetmədə şəffaflığın artırılmasına kömək edə bilər. Konsepsiyasının digər üstünlüyü bələdiyyələrə daha çox əhaliyə çatmağa, daha sürətli və rahat xidmətlər göstərməyə imkan verir. İnsanlar bələdiyyə binasına getmədən bütün lazım olan xidmətlərə çıxış imkanı yaratmaqla vaxta qənaət etmiş olurlar. Vətəndaşın e-bələdiyyə xidmətlərindən istifadə motivasiyası şəkil 2-də göstərilmişdir.

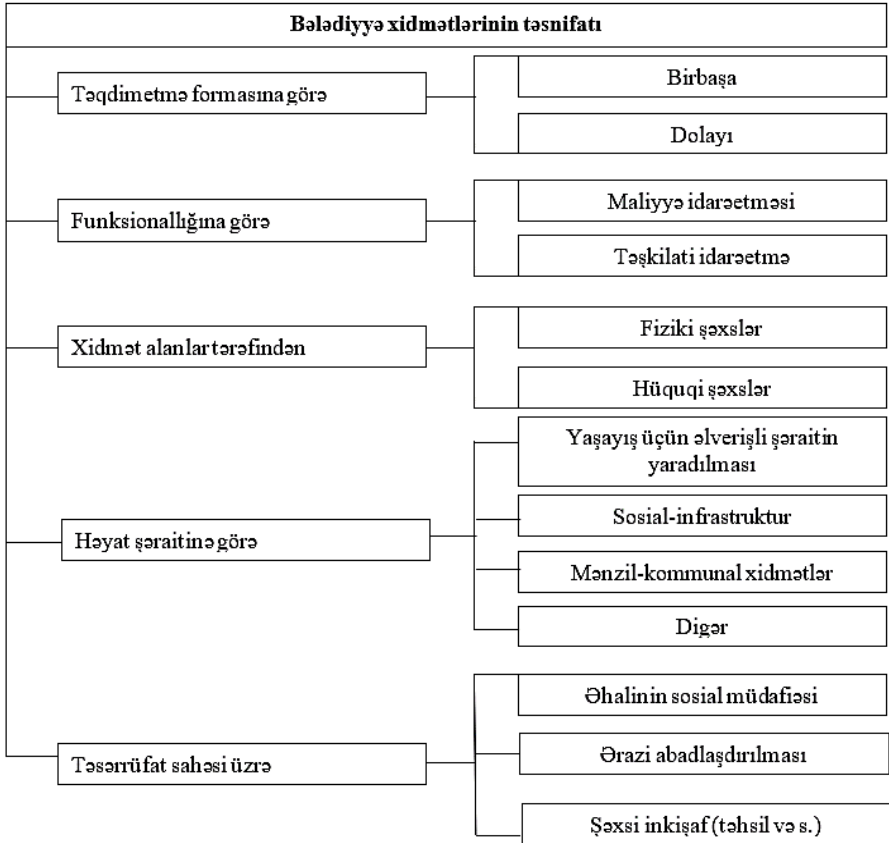
Şəkil 2. E-bələdiyyə xidmətlərinə çıxışın vizual təqdimatı

Mənbə: Müəllif tərəfindən tərtib olunmuşdur.

Bələdiyyə xidmətlərinin təsnifatı oxşar xüsusiyyətləri paylaşan xidmətlərin qruplaşdırılması prosesinə aiddir. Bu, müxtəlif xidmət

növlərini idarə etməyi asanlaşdırmaq və ya müxtəlif xidmət növləri arasında müqayisəyə imkan vermək kimi müxtəlif səbəblərə görə edilə bilər.

Bələdiyyə xidmətlərinin təsnifatı aşağıdakı cədvəldə ayrı-ayrı kateqoriyalar üzrə göstərilmişdir. (Şəkil 3.)

Şəkil 3. Funksional sahələr üzrə bələdiyyə xidmətlərinin təsnifatı

Mənbə: Müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

2. Bələdiyyələrin aktiv fəaliyyətlərinin təhlili büdcənin idarə edilməsinin qiymətləndirilməsini və resursların səmərəli bölüşdürülməsini əsaslandırır.

Bələdiyyələr ərazi hüduqları çərçivəsində xidmət göstərməklə vətəndaşların həyatlarında mühüm rol oynayır ki, bu baxımdan bu

xidmətlərin gündəlik həyata təsirini hiss etmək olduqca asandır. Tullantıların utilizasiyası, yaşıllıqların saxlanması, eyni zamanda vətəndaşların necə yaşamasına, işləməsinə və istirahət etməsinə birbaşa təsir edən müxtəlif xidmətlər təqdim edir. Bələdiyyələrin aktiv xidmətləri sırasında, həmçinin yollar və körpülər kimi əsas infrastrukturun təmin edilməsindən tutmuş kitabxanalar və istirahət mərkəzləri kimi əyləncə xidmətlərinin təklif edilməsinə qədər dəyişə bilər. Bələdiyyələrin aktiv fəaliyyətlərinin araşdırılması məqsədilə aşağıdakı məsələlər qarşıya qoyulmuşdur:

1. Yerli büdcələrin gəlirləri cəmi ilə Azərbaycan Respublikasının dövlət büdcəsindən verilən dotasiya və subvensiyaların həcmi arasında təsirin müəyyənləşdirilməsi;

2. Yerli büdcələrin gəlirləri cəmi ilə yerli özünüidarəetmə orqanının saxlanılmasına çəkilən xərclərin həcmi arasında təsirin müəyyənləşdirilməsi;

3. Vergi olmayan gəlirlərlə yerli özünüidarəetmə orqanının saxlanılmasına çəkilən xərclərin həcmi arasında təsirin müəyyənləşdirilməsi;

4. Yerli büdcənin xərcləri ilə Azərbaycan Respublikasının dövlət büdcəsindən verilən dotasiya və subvensiyaların həcmi arasında təsirin müəyyənləşdirilməsi;

5. Azərbaycan Respublikasının dövlət büdcəsindən verilən dotasiya və subvensiyaların həcmi ilə sosial təminat xərclərinin həcmi arasında təsirin müəyyənləşdirilməsi.

Aparılan təhlillər əsasında FMOLS testinin nəticələri cədvəl 1-də göstərilmişdir.

Cədvəl 1. FMOLS qiymətləndiricisinin nəticələri

$YBGC_{it} = \alpha + \beta_1 ARDS_{it} + \beta_2 IG_{it} + \varepsilon_{it}$				
$YBGC = 0.0772436481587 * ARDS + 0.660762479685 * IG + 5.41277037527$				
Dəyişənlər	Əmsal	Standart xəta	t-statistikası	Ehtimal dəyəri
ARDS	0.077244	0.009110	8.478895	0.0000
IG	0.660762	0.176619	3.741185	0.0008
C	5.412770	0.868585	6.231712	0.0000

Mənbə: Eviews 10 proqram paketinin tətbiqi ilə müəllif tərəfindən hesablanmışdır.

FMOLS ARDS → YBGC: R-kvadrat (R-squared) 0.566178; Tənzimlənmiş R-kvadrat (Adjusted R-squared) 0.535191 (izahı orta səviyyədədir)

Modelə tərkibindəki Azərbaycan Respublikasının dövlət büdcəsindən verilən dotasiya və subvensiyaların həcmi və inflyasiya göstəricisi statistik olaraq əhəmiyyətli hesab etmək olar. Azərbaycan Respublikasının dövlət büdcəsindən verilən dotasiya və subvensiyaların həcmindəki 1 faiz artım digər dəyişkən olan inflyasiya göstəricisi sabit olduqda yerli büdcənin gəlirlərinin cəmini əks etdirən dəyişkəni 0.07 faiz artacaqdır. İnflyasiya göstərcisinin dəyişkəndəki 1 faiz artım digər dəyişkən olan Azərbaycan Respublikasının dövlət büdcəsindən verilən dotasiya və subvensiyaların həcmi sabit olduqda yerli büdcənin gəlirlərinin cəmini əks etdirən dəyişkən 0.66 faiz artacaqdır.

Cədvəl 2. FMOLS qiymətləndiricisinin nəticələri

YBGC _{it} = α + β ₁ YOIS _{it} + β ₂ IG _{it} ε _{it}				
YBGC = 1.37313169358*YOIS - 0.891609870809*IG + 1.61917761334				
Dəyişənlər	Əmsal	Standart xəta	t-statistikası	Ehtimal dəyəri
YOIS	1.373132	0.041489	33.09647	0.0000
IG	-0.891610	0.081680	-10.91591	0.0000
C	1.619178	0.414605	3.905352	0.0005

Mənbə: Eviews 10 proqram paketinin tətbiqi ilə müəllif tərəfindən hesablanmışdır.

FMOLS YOIS → YBGC: R-kvadrat (R-squared) 0.735956; Tənzimlənmiş R-kvadrat (Adjusted R-squared) 0.717096 (izahı orta səviyyədədir)

Cədvəl 2-də göstərilən modelə tərkibindəki yerli özünüidarəetmə orqanının saxlanılmasına çəkilən xərclərin həcmi və inflyasiya göstəricisi statistik olaraq əhəmiyyətli hesab etmək olar. Yerli özünüidarəetmə orqanının saxlanılmasına çəkilən xərclərin həcmindəki 1 faiz artım digər dəyişkən olan inflyasiya göstəricisi sabit olduqda yerli büdcənin gəlirlərinin cəmini əks etdirən dəyişkəni 1.37 faiz artacaqdır. İnflyasiya göstərcisinin 1 faiz artım digər dəyişkən olan yerli özünüidarəetmə orqanının saxlanılmasına çəkilən xərclərin həcmi sabit olduqda yerli büdcənin gəlirlərinin cəmini əks etdirən dəyişkən 0.89 faiz azalacaqdır.

Cədvəl 3. DOLS qiymətləndiricisinin nəticələri

$YOIS_{it} = \alpha + \beta_1 VOG_{it} + \beta_2 IG_{it} \varepsilon_{it}$ $YOIS = -0.514542849937 * VOG + 1.30673714676 * IG + 6.48728490993$				
Dəyişənlər	Əmsal	Standart xəta	t-statistikası	Ehtimal dəyəri
VOG	-0.514543	0.120436	-4.272343	0.0027
IG	1.306737	0.127333	10.26239	0.0000
C	6.487285	0.914130	7.096675	0.0001

Mənbə: Eviews 10 proqram paketinin tətbiqi ilə müəllif tərəfindən hesablanmışdır.

DOLS VOG → YOIS: R-kvadrat (R-squared) 0.966062; Tənzimlənmiş R-kvadrat (Adjusted R-squared) 0.898185 (izahı yüksək səviyyədədir)

Cədvəl 3-də təqdim olunan modeldə vergi olmayan gəlirlər və inflyasiya göstəricisi statistik olaraq əhəmiyyətli hesab etmək olar. Vergi olmayan gəlirlərin həcmindəki 1 faiz artım digər dəyişkən olan inflyasiya göstəricisi sabit olduqda yerli özünüidarətmə orqanının saxlanılmasına çəkilən xərcləri 0.51 faiz azaldacaqdır. İnflyasiya göstəricisinin 1 faiz artım digər dəyişkən olan vergi olmayan gəlirlərin həcmi sabit olduqda yerli özünüidarətmə orqanının saxlanılmasına çəkilən xərcləri əks etdirən dəyişkən 1.3 faiz artıracaqdır.

Cədvəl 4-də yerli büdcələrin xərclərinə təsirlərin FMOLS qiymətləndiricisi vasitəsilə hesablanması göstərilmişdir.

Cədvəl 4. FMOLS qiymətləndiricisinin nəticələri

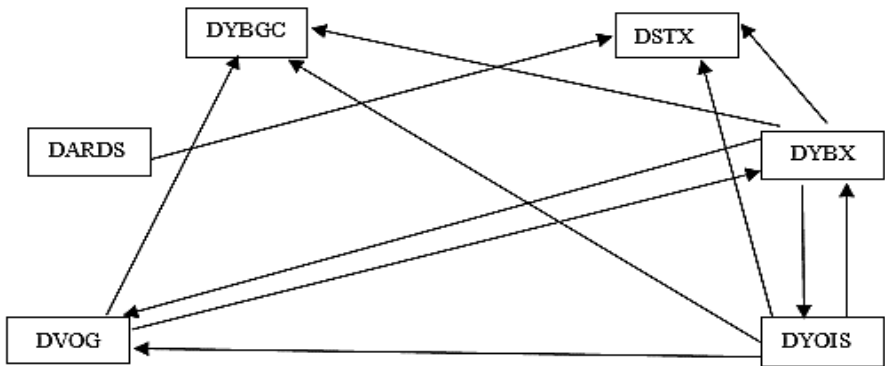
$YBX_{it} = \alpha + \beta_1 ARDS_{it} + \beta_2 IG_{it} \varepsilon_{it}$ $YBX = 0.0685079238269 * ARDS + 0.698539461498 * IG + 5.2805548755$				
Dəyişənlər	Əmsal	Standart xəta	t-statistikası	Ehtimal dəyəri
ARDS	0.068508	0.007549	9.074865	0.0000
IG	0.698539	0.146357	4.772848	0.0001
C	5.280555	0.719763	7.336522	0.0000

Mənbə: Eviews 10 proqram paketinin tətbiqi ilə müəllif tərəfindən hesablanmışdır.

DOLS ARDS → DYBX: R-kvadrat (R-squared) 0.566178; Tənzimlənmiş R-kvadrat (Adjusted R-squared) 0.535191 (izahı orta səviyyədədir)

Cədvəl 4-dəki modeldə Azərbaycan Respublikasının dövlət büdcəsindən verilən dotasiya və subvensiyaların həcmi və inflyasiya göstəricisi statistik baxımdan əhəmiyyətli hesab etmək olar. Azərbaycan Respublikasının dövlət büdcəsindən verilən dotasiya və subvensiyaların həcmindəki 1 faiz artım digər dəyişkən olan inflyasiya göstəricisi sabit olduqda yerli büdcələrin xərclərinin cəmini əks etdirən dəyişkəni 0.06 faiz artacaqdır. İnflyasiya göstəricisinin 1 faiz artım digər dəyişkən olan Azərbaycan Respublikasının dövlət büdcəsindən verilən dotasiya və subvensiyaların həcmi sabit olduqda yerli büdcələrin xərclərini əks etdirən dəyişkən 0.69 faiz artacaqdır.

Qrancer səbəbiyyət testinin nəticələrinə görə təsir istiqamətləri aşağıdakı qrafikdə verilmişdir.

Qrafik 1. Qrancer səbəbiyyət testinin nəticələrinə əsasən dəyişən bir-birinə təsir istiqamətləri

Mənbə: Eviews 10 program paketinin tətbiqi ilə müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

Dissertasiya işinin 2.1-ci paragrafında Qrancer səbəbiyyət test nəticələrinə görə müşahidə edilmişdir ki, yerli büdcənin xərcləri ilə yerli özünüidarə orqanının saxlanması xərcləri arasında qarşılıqlı əlaqə mövcuddur. Bu bələdiyyələr üçün doğru olan bərabərlikdir. Təhlillər zamanı görünür ki, büdcə xərcləri əsasən bələdiyyənin cari xərclərinə yönəldilir və maliyyə resurslarının potensial gəlir gətirən sahələrə yönəldilməsinə diqqət yetirilmədiyi böyük ehtimallar sırasındadır. Lakin müəyyən hallarda ola bilər ki, yerli özünüidarə orqanının saxlanması

baha başa gələ bilər. Bu vəziyyət bələdiyyə daxilində gələcəkdə yarana biləcək problemlərin mümkünlüyünü göstərir. Məsələn, maaşlar, müavinətlər, ofis sahəsi, avadanlıq və digər xərcləri qısa zamanda artırılarsa bu bələdiyyə xərclərini də artırır və yerli özünüidarəetmədə maliyyə problemləri yarada bilər. Bu problemi həll etmək üçün bələdiyyə xərclərə qənaət tədbirləri həyata keçirməli və ya yeni gəlir mənbələri tapmalı ola bilər. Bura işçilərin və ya xidmətlərin azaldılması, qrant və ya kreditlərin cəlb edilməsi, vergilərin və ya ödənişlərin artırılması daxil ola bilər.

3. Müasir rəqəmsal əsrdə informasiya sahəsi qlobal iqtisadiyyatın təməl daşına çevrilsə də bələdiyyələrin informasiya əlaqəli qrup sahələrinə sərf edilən xərcləri ilə Azərbaycan Respublikasının dövlət büdcəsindən verilən dotasiya və subvensiyalar, bələdiyyələrin digər gəlirləri və vergi olmayan gəlirlər arasında qarşılıqlı asılılıq yoxdur.

Tədqiqat zamanı aşağıdakı məsələlər üzrə təhlillər aparılmışdır:

1. Azərbaycan Respublikasının dövlət büdcəsindən verilən dotasiya və subvensiyalar ilə mədəniyyət, incəsənət, informasiya, bədən tərbiyəsi sahələrində fəaliyyətlə bağlı xərclər arasında təsir müəyyən etmək;

2. Mədəniyyət, incəsənət, informasiya, bədən tərbiyəsi sahələrində fəaliyyətlə bağlı xərclər ilə yerli özünüidarəetmə orqanının saxlanılmasına çəkilməmiş xərclər arasında təsir müəyyən etmək;

3. Vergi olmayan gəlirlər ilə mədəniyyət, incəsənət, informasiya, bədən tərbiyəsi sahələrində fəaliyyətlə bağlı xərclər arasında təsir müəyyən etmək.

Eviews (10) proqram paketi vasitəsilə MIIBDX və ARDS göstəriciləri arasında aparılmış DOLS testinin nəticələri aşağıdakı kimidir.

Cədvəl 5. DOLS qiymətləndiricisinin nəticələri

$MIIBDX_{it} = \alpha + \beta_1 ARDS_{it} + \beta_2 IG_{it} + \epsilon_{it}$ $MIIBDX = 0.422938212243 * ARDS - 2.1582426638 * IG + 12.1786399398$				
Dəyişənlər	Əmsal	Standart xəta	t-statistikası	Ehtimal dəyəri
ARDS	0.422938	0.148800	2.842318	0.0217
IG	-2.158243	0.802420	-2.689665	0.0275
C	12.17864	4.212476	2.891088	0.0202

Mənbə: Eviews 10 proqram paketinin tətbiqi ilə müəllif tərəfindən hesablanmışdır.

DOLS ARDS → MIIBDX: R-kvadrat 0.849147; Tənzimlənmiş R-kvadrat 0.547441 (izahı orta səviyyədədir)

Cədvəl 5-də göstərilən model üzrə Azərbaycan Respublikasının dövlət büdcəsindən verilən dotasiya və subvensiyaların həcmi və inflyasiya göstəricisi statistik baxımdan əhəmiyyətlidir. Təhlilə əsasən şərh olar ki, Azərbaycan Respublikasının dövlət büdcəsindən verilən dotasiya və subvensiyaların həcmində 1 faiz artım olduqda və digər dəyişkən olan inflyasiya göstəricisi sabit olduqda mədəniyyət, incəsənət, informasiya, bədən tərbiyəsi sahələrində fəaliyyətlə bağlı xərclərinin cəmi 0.42 faiz artacaqdır. İnflyasiya göstərcisinin dəyişkənindəki 1 faiz artım digər dəyişkən olan Azərbaycan Respublikasının dövlət büdcəsindən verilən dotasiya və subvensiyaların həcmi sabit olduqda yerli büdcələrin xərclərini əks etdirən dəyişkən 2.15 faiz azalır.

Cədvəl 6. DOLS qiymətləndiricisinin nəticələri

MIIBDX _{it} = α + β ₁ YOIS _{it} + β ₂ IG _{it} ε _{it}				
MIIBDX = 18.3750547295*YOIS - 15.9628153171*IG - 73.9419650646				
Dəyişənlər	Əmsal	Standart xəta	t-statistikası	Ehtimal dəyəri
YOIS	18.37505	5.070347	3.624023	0.0152
IG	-15.96282	5.079226	-3.142765	0.0256
C	-73.94197	18.95302	-3.901330	0.0114

Mənbə: Eviews 10 proqram paketinin tətbiqi ilə müəllif tərəfindən hesablanmışdır.

DOLS YOIS → MIIBDX: R-kvadrat 0.922384; Tənzimlənmiş R-kvadrat 0.642968 (izahı orta səviyyədədir)

Cədvəl 6-da göstərilən təhlil nəticələrinə əsasən, yerli özünüidarəetmə orqanının saxlanılmasına çəkilməmiş xərclərin həcmi əks etdirən dəyişənləri və inflyasiya göstərcisinin dəyişmələrini statistik baxımdan əhəmiyyətli hesab etmək olar. O cümlədən, bu qənaətə gəlmək olar ki, yerli özünüidarəetmə orqanının saxlanılmasına çəkilməmiş xərclərin həcmi 1 faiz artırdıqda və inflyasiya göstərcisi sabit olduqda mədəniyyət, incəsənət, informasiya, bədən tərbiyəsi sahələrində fəaliyyətlə bağlı xərclərinin cəmi 18.37 faiz artmış olacaqdır. Bundan əlavə, inflyasiya göstərcisi 1 faiz artdıqda və yerli özünüidarəetmə orqanının saxlanılmasına çəkilməmiş xərclərin həcmi sabit olduqda mədəniyyət, incəsənət, informasiya, bədən tərbiyəsi sahələrində fəaliyyətlə bağlı xərclərinin cəmi 15.96 faiz azalacaqdır.

Cədvəl 7. DOLS qiymətləndiricisinin nəticələri

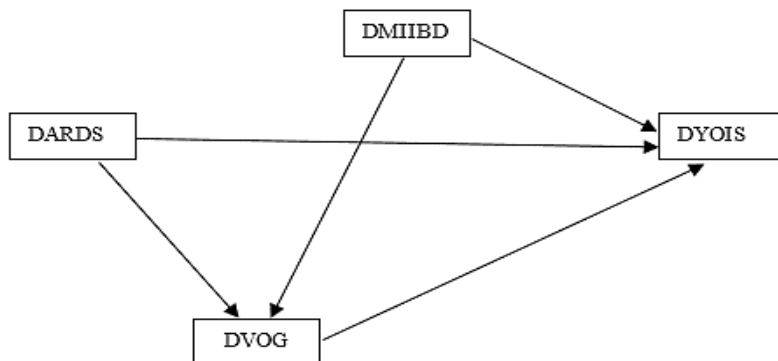
$MIIBDX_{it} = \alpha + \beta_1 VOG_{it} + \beta_2 IG_{it} + \varepsilon_{it}$				
$MIIBDX = 6.06510575702 * VOG - 4.31453199133 * IG - 26.276611777$				
Dəyişənlər	Əmsal	Standart xəta	t-statistikası	Ehtimal dəyəri
VOG	6.065106	0.486748	12.46048	0.0064
IG	-4.314532	0.308648	-13.97881	0.0051
C	-26.27661	3.021635	-8.696158	0.0130

Mənbə: Eviews 10 proqram paketinin tətbiqi ilə müəllif tərəfindən hesablanmışdır.

DOLS VOG → MIIBDX: R-kvadrat 0.999204; Tənzimlənmiş R-kvadrat 0.991243 (izahı yüksək səviyyədədir)

DOLS qiymətləndiricisinin nəticələrini əks etdirən cədvəl 7-də verilmiş modelə görə vergi olmayan gəlirlər və inflyasiya göstəricisi statistik baxımdan əhəmiyyətlidir. Təhlilin nəticəsinə əsasən, vergi olmayan gəlirlərin həcmi 1 faiz artım olduqda və inflyasiya göstəricisi sabit olduqda mədəniyyət, incəsənət, informasiya, bədən tərbiyəsi sahələrində fəaliyyətlə əlaqəli xərclərinin həcmi 6.06 faiz artacaqdır. Həmçinin, inflyasiya göstəricisi 1 faiz artdıqda və vergi olmayan gəlirlərin həcmi dəyişməz qalarsa, bu zaman mədəniyyət, incəsənət, informasiya, bədən tərbiyəsi sahələrində fəaliyyətlə bağlı xərclərinin cəmi 4.31 faiz azalacaqdır.

Qrancer səbəbiyyət testinin nəticələrinə görə təsir istiqamətləri qrafik 2-də göstərilmişdir.

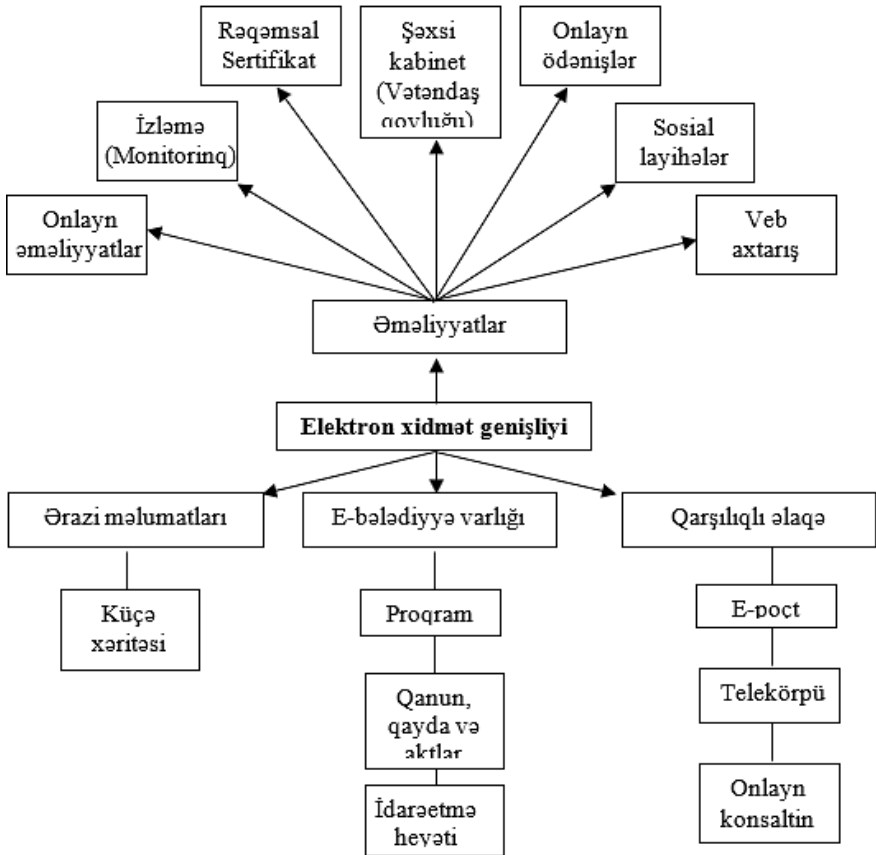
Qrafik 2. Qrancer səbəbiyyət testinin nəticələrinə əsasən dəyişən bir-birinə təsir istiqamətləri

Mənbə: Eviews 10 proqram paketinin tətbiqi ilə müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

Dissertasiya işinin 2.2-ci paragrafında iqtisadi göstəricilərin təhlili zamanı aydın olmuşdur ki, yerli özünüidarə orqanlarının saxlanma xərclərinin artması ilə bələdiyyələrin gəlirlərinin artması arasında müsbət əlaqə mövcuddur. Yerli özünüidarəetmə orqanları daha çox gəlir əldə etməyə davam etdikcə, onların saxlanma xərcləri də artmağa meyilli olması normal haldır. Belə ki, yerli özünüidarəetmə orqanları nə qədər çox maliyyə vəsaitlərinə malikdirlərsə, onlar infrastrukturun və ictimai xidmətlərin saxlanmasına və təkmilləşdirilməsinə bir o qədər çox pul xərcləməyə maraqlıdırlar. Mövcud vəziyyəti misal vasitəsilə izah edək: gəlirlər artdıqca, yerli özünüidarəetmə orqanları daha çox təmir layihələrini öz üzərinə götürə və infrastrukturun təkmilləşdirilməsinə sərmayə qoya bilər. Bu, öz növbəsində, vətəndaşların həyat keyfiyyətinin yüksəlməsinə gətirib çıxarır və daha çox biznesi əraziyə cəlb edir, nəticədə gəlirlərin daha da artmasına səbəb olur. Buna görə də yerli özünüidarəetmə orqanlarının gəlirlərinin artması və saxlanması xərcləri bir-birindən asılıdır və dövrü əlaqəyə malikdir. Belə qənaətə gəlmək olar ki, bələdiyyə idarəetməsində mövcud vəziyyət müsbət irəliləyişlərin göstəricisidir.

4. Rəqəmsal transformasiya məlumatların daha yaxşı idarə edilməsinə və operativ əməliyyatları təmin edir. Bu kontekstdə bələdiyyə xidmətlərinin göstərilməsində rəqəmsal transformasiya üstünlük təşkil edir.

E-bələdiyyə tətbiqində irəli sürülən “İnfrastruktur çərçivə modeli” strateji baxımdan vətəndaş-hökumət qarşılıqlı əlaqəsinin müxtəlif aspektlərini, o cümlədən xidmətlərin göstərilməsi, ictimai fəallıq və məlumatların yayılmasını əhatə edən hərtərəfli platforma rolunu oynayır. İnfrastruktur çərçivə modeli e-bələdiyyə tətbiqlərinin əsası kimi xidmət edir, onların qüsursuz işləməsinə və etibarlılığını təmin edir. Bu model əməliyyat, qarşılıqlı əlaqə, ərazi məlumatları və e-bələdiyyə varlığı daxil olmaqla müxtəlif komponentlərdən ibarət inteqrasiya olunmuş sistemdir. E-bələdiyyənin həyata keçirilməsinin infrastruktur çərçivə modeli akademik kontekstdə aşağıdakı şəkildə təqdim etmək olar:

Şəkil 4. e-bələdiyyə tətbiqinin infrastruktur çərçivə modeli

Mənbə: Müəllif tərəfindən tərtib olunmuşdur.

5. E-bələdiyyə göstərilən xidmətlərə bütün vətəndaşların cəlb edilməsi üçün nəzərdə tutulan platformadır. Bu baxımdan “istifadəçi dostu” layihəsi inklüzivliyi dəstəkləyir, platforma ərazidə yaşayan bütün sakinlərin və digər təsərrüfat subyektlərinin yeniliklər barədə anında bildirişlər almaşağa və qərarvermədə iştirakına zəmin yaradır.

Azərbaycanda texnologiya inkişaf etməyə davam etdikcə, bələdiyyə daha çox əməliyyatlarını sadələşdirmək üçün e-xidmətlərə müraciət edə bilər. Bələdiyyələrdə e-xidmətlərin tətbiqində yarana bilən problemlərə iki tərəfli yanaşmaq olar: e-xidmətlərin qarşı tərəflər

üçün aydın qavranılmasına yönəlmiş halda təqdim edilməsi və əməliyyatların konyuktur çevrilməsinin düzgün aparılması. E-xidmətlər elə tərtib edilməlidir ki, ərazidə yaşayan əlillər, qocalar və texnologiyadan xəbəri olmayanlar da daxil olmaqla bütün sakinlər tərəfindən asanlıqla əldə oluna və istifadə oluna bilsin. E-xidmətlərdən istifadə etməkdə çətinlik çəkən sakinlərə yardım və dəstək göstərməsi əlavə iş yükü problemi yaratması qaçılmazdır. Sözügedən problemi həll etmək üçün yerli özünüidarəetmə orqanları istifadəçilərə əlverişli sosial layihələrin tətbiqi yolu ilə e-xidmətlərin əlçatanlığının artırılmasına yönəlmiş təşəbbüslər həyata keçirə bilirlər. Bu təşəbbüslərdən biri “istifadəçi dostu” layihəsini irəli sürmək olar. İstifadəçi dostu layihəsi əməliyyatlar üzrə rəqəmsal qavramın təmin edilməsində izahedici videolar və ya altyazılar (subtitrlar) şəkilində təqdim edilə bilər.

E-bələdiyyənin tətbiqi zamanı yarana biləcək problemlərdən biri konyunktiv uyğunlaşma problemi. Konyunktiv uyğunlaşma problemi yeni texnologiyanın mövcud sistemlərə və proseslərə inteqrasiyası zamanı yarana bilər. Bu, xüsusilə köhnə sistemlərə və məhdud resurslara malik olan yerli özünüidarəetmə orqanları üçün çətin ola bilər. Sadalanan problemi həll etmək üçün bələdiyyələr e-idarəetmə sistemlərini diqqətlə planlaşdırmalı və tətbiq etməlidirlər. Bu, yeni proqram təminatına sərmayə qoymağı, yeni sistemlərdən necə istifadə etmək barədə işçilərə təlim keçməyi və bütün məlumatların müxtəlif strukturlar arasında düzgün inteqrasiyasını təmin etməyi əhatə edə bilər.

6. E-bələdiyyələrlə bağlı üstünlüklər inkişaf etmiş kommunikasiya və təkmilləşdirilmiş əməkdaşlıqda özünü göstərir. E-bələdiyyələrin tətbiqinin faydalarına sürətləndirilmiş və daha səmərəli kommunikasiya, şəffaflığın artırılması, həmçinin prosesləri sadələşdirmək və xərcləri azaltmaq imkanları yaradır.

E-bələdiyyə xidmətlərinin inkişafı və həyata keçirilməsində vətəndaşlarla əməkdaşlıq vacibdir. Vətəndaş əməkdaşlığını asanlaşdırdığım üsullardan biri də birgə yaradıcılığın (Co-Creation) yaradılmasıdır. “Birgə yaradıcılıq” termini son dövrlərdə əhəmiyyətli dərəcədə populyarlıq qazanmışdır, çünki bu, ideyalar yaratmaq və təkmilləşdirmək üçün fərdlərin, eləcə də təşkilatların bir araya gəldiyi

əməkdaşlıq prosesinə keçidi ifadə edir. Bu yanaşma mənə və dəyər yaratmaqda kollektiv səylərin vacibliyini vurğulayır³. Mövcud fikrə əsaslanaraq belə nəticəyə gəlmək ki, birgə yaratma, bələdiyyə xidmətlərinin layihələndirilməsi və həyata keçirilməsi üçün vətəndaşların və bələdiyyə məmurlarının birgə işlədiyi prosesdir. E-bələdiyyə idarəetməsi kontekstində bu tərəfdaşlıq informasiyaya daha çox çıxış imkanı verir, kommunikasiyanı təşviq edir və iştirakçılığı güclənməsi rəqəmsal texnologiyalar vasitəsilə asanlaşdırılır. Bu, hər hansı bir layihə üzrə vətəndaşların ilkin planlaşdırma mərhələlərindən xidmətlərin həyata keçirilməsinə qədər qərar qəbul etmə prosesində iştirak etməyə dəvət olunduğu birgə yanaşmanı əhatə edir.

E-bələdiyyə idarəetməsində “Birgə yaradıcılıq” layihəsi, birgə əməkdaşlıq, yeni ideyalar və həllər inkişaf etdirdiyi innovativ platformadır. Bu platformanın əsaslarına vətəndaşların aktiv iştirakını təmin etmək, onların ehtiyac və arzularına uyğun xidmətlərin yaradılmasına dəstək verməkdir. Bu strukturlaşdırılmış yanaşma vasitəsilə platforma təkcə xidmətlərin keyfiyyətini yüksəltmək məqsədi daşımır, həm də vətəndaşların yaşayış əzarilərinin inkişafına töhfə vermək üçün dəyərli və səlahiyyət sahibi olduqlarını hiss etdirmək və vətəndaş iştirak mədəniyyətini inkişaf etdirməkdir.

7. Sənəd dövriyyəsi üzrə bələdiyyə işçilərinin fəaliyyətlərinin proqram təminatı vasitəsilə texnoloji integrasiya (süni intellekt tədqiqatından istifadə) ilə əvəzləşdirilməsi göstərilən xidmətin səmərəliliyini yüksəldə bilər.

Səlahiyyətlərin icra uğursuzluqlarının əsas səbəbi icra prosesində ciddiliyin olmaması ilə əlaqələndirilir. Əslində onlar öz işlərini özləri görməyə qadirdirlər, lakin səmərəli şəkildə səlahiyyətlərin ötürülməsi həm təşkilata, həm də insanlara faydalı ola bilər⁴. Buradan belə qənaətə gəlmək olar ki, təklif edilən xidmətlərin süni intellekt əsaslı proqramlaşdırılması ilə səlahiyyətlərin ötürülməsi iş yükünün azalmasına, əlavə vaxtın qazanılmasına səbəb ola bilər. Bu proses e-

³ Ind, N. Coates N. The meanings of co-creation //European business review. – 2013. T. 25. №1., p.87

⁴ Cəfərova, Z. “Harvard Business Review”. Menecerin əl kitabı: Liderlərin malik olmalı olduğu 17 bacarıq, (ingilis dilindən tərcümə), TEAS Press, Bakı 2022, s144.

bələdiyyə idarəetməsi üçün süni intellekt (mobil) həllərin tətbiqinin ilə reallaşdırıla bilər. Eyni zamanda bu prosesi səlahiyyətlərin bir qisminin ötürülməsi kimi təsvir etmək olar. Hesab etmək olar ki, süni intellekt böyük həcmdə məlumatların işlənməsi üçün tələb olunan vaxtı azaltmağa kömək edə bilər, bələdiyyə xidmətlərinin daha rahat və daha az səhvlə işləməsinə imkan verir. Süni intellekt həmçinin insan mühakiməsi və qarşılıqlı əlaqəni tələb edən daha vacib tapşırıqlar üçün vaxt ayıraraq, gündəlik işləri süni intellekt əsaslı proqramlaşdırmağa kömək edə bilər. Süni intellekt həm də səmərəsizlik sahələrini müəyyən etməyə və prosesləri sadələşdirməyin yollarını tapmağa kömək etməklə xərcləri azaltmağa kömək edə bilər. Bundan əlavə, AI müəyyən hərəkətlərin və ya hadisələrin nəticələrini proqnozlaşdırmaq üçün istifadə edilə bilən daha dəqiq proqnozlaşdırıcı modellər hazırlamaq üçün istifadə edilə bilər. Bu, bələdiyyələrə gələcək üçün daha yaxşı planlar qurmağa və resursların xərclənməsinə gəldikdə daha yaxşı qərarlar qəbul etməyə kömək edə bilər.

ƏSAS NƏTİCƏLƏR

Dissertasiya çərçivəsində aparılan tədqiqatların e-bələdiyyənin formalaşması üzrə əsas nəticələri aşağıdakılar kimi ifadə edə bilərik:

Qabaqcıl dünya təcrübəsinə əsaslanaraq qeyd etmək olar ki, müasir dövrdə bələdiyyə qurumlarında elektron texnologiyaların tətbiqi inzibati prosedurların mühüm tərkib hissəsinə çevrilmişdir. Mümkündür ki, rəqəmsallaşma bələdiyyə fəaliyyətlərinə böyük köməklik göstərəcəkdir. Real vəziyyətlərə əsaslanaraq qeyd etmək olar ki, ölkəmizdə e-bələdiyyə xidmətlərinə keçid üçün potensial infrastruktur yaratmaq mümkündür.

Aparılan araşdırmalara görə Azərbaycanda bələdiyyələrin aktiv fəaliyyətinin, eləcə də təhlilinin nəticələri aşağıdakılardır:

- İnflyasiya göstəricisinin artması ilə yerli büdcənin gəlirlərinin cəmini əks etdirən dəyişkənə daha güclü təsiri mövcuddur. Belə ki, inflyasiya artdıqca yerli valyutanın dəyəri aşağı düşür, yerli büdcə gəlirlərinin real dəyərinin azalmasına gətirib çıxarır. Resursların səmərəli bölüşdürülməsini təmin etmək üçün yerli büdcələrin saxlanmasına cəkilən xərcləri müvafiq olaraq artırmaq lazımdır.

- Yerli özünüidarəetmə orqanının saxlanılmasına çəkilən xərclər artdıqca yerli büdcənin gəlirlərinin cəmi daha da artır. Bu vəziyyəti investisiyaların cəlb edilməsi və sahibkarlıq üçün əlverişli mühitin təşviqi kimi amillərlə əlaqələndirmək olar.
- Vergi olmayan gəlirlərin həcmindəki artım yerli özünüidarəetmə orqanının saxlanılmasına çəkilən xərcləri azaldır. Belə ki, vergi olmayan gəlirlərin investisiya kimi yönəldilməsi maliyyələşdirmə mənbələrini şaxələndirir, nəticədə maliyyələşdirmə mexanizmlərinin dayanıqlılığına nail olunur. Maliyyə dayanıqlılığı təmin edildikdə, yerli özünüidarəetmə orqanının saxlanılmasına çəkilən xərclərin artırılmasına ehtiyac yoxdur.
- Azərbaycan Respublikasının dövlət büdcəsindən verilən dotasiya və subvensiyaların həcmnin artması yerli büdcələrin xərclərinin cəminə nəzərəcarpacaq qədər müsbət təsir göstərmir. İlk fərziyyə olaraq, bu vəsait daxil olması iqtisadi artımı stimullaşdırır və bələdiyyə üçün əlavə gəlir axını yarada bilər. Bu multiplikator effekti bələdiyyənin ümumi maliyyə sağlamlığına əhəmiyyətli dərəcədə töhfə verə bilər, yerli büdcənin yükünün azalmasına və nəticədə ümumi xərclərə hər hansı potensial mənfi təsirin azaldılmasına gətirib çıxara bilər.
- Dotasiya və subvensiyaların həcmnin artması sosial təminat xərclərinə nəzərə carpacaq qədər müsbət təsir göstərmir. Bu fikri belə izah etmək olar ki, dotasiya və subvensiyaların istiqamətləndirilməsi məşğulluq sahəsinə edilərsə sosial təminat xərclərinin azalmasına səbəb ola bilər. Bu artım tendensiyanın daha çox olması gələcəkdə sosial təminat xərclərini azalda bilər.
- Azərbaycan Respublikasının dövlət büdcəsindən verilən dotasiya və subvensiyaların həcmnin artması ilə mədəniyyət, incəsənət, informasiya, bədən tərbiyəsi sahələrində fəaliyyətlə bağlı xərcləri artırır. Bunu maliyyə dəstəyinin gətirə biləcəyi potensial faydalar əlaqələndirmək olar. Beləliklə, göstərə bilərik ki, sözügedən sahələrin inkişafında ayılmış dotasiya və subvensiyaların rolu mövcuddur.
- Yerli özünüidarəetmə orqanının saxlanılmasına çəkilmiş xərclərin artımı mədəniyyət, incəsənət, informasiya, bədən tərbiyəsi sahələrində fəaliyyətlə bağlı xərclərinin kifayət qədər çox artırır. Bu irəliləyişlər bələdiyyə orqanlarına səmərəli xidmətlər göstərməyə, şəffaflığı

yaxşılaşdırmağa və öz sakinləri ilə səmərəli əlaqə qurmağa imkan verir.

- Vergi olmayan gəlirlərin həcmnin artması mədəniyyət, incəsənət, informasiya, bədən tərbiyəsi sahələrində fəaliyyətlə əlaqəli xərclərinin həcmi artırır. Sözügedən sahələrdə təkmilləşdirmə məsələləri davamlı olaraq aktuallığını saxlamaqdadır. Eyni zamanda bu xərclər sərmayə qoyuluşları şəklində qiymətləndirilərək vətəndaş fəallığını artırmaq, xidmətlərin göstərilməsini təkmilləşdirmək və şəffaflığı təşviq etmək xüsusiyyətlərini özündə cəmləşdirir.

Bələdiyyələrin elektron xidmətlərə keçidin səmərəliliyi haqqında qeyd etmək olar ki, təhlil nəticələrindən görüldüyü kimi bələdiyyənin gəlirlərinin artması onun saxlanma xərclərini artırır. Tədqiqatda o da müəyyən edilmişdir ki, e-bələdiyyə xidmətlərinin tətbiqi ümumi xərcləri azaldır. Belə qənaətə gəlmək olar ki, e-bələdiyyənin tətbiqi saxlanma xərclərini azalda biləcəyində, büdcədə yaranacaq əlavə vəsaitlər digər sahələrin inkişafına yönəldilə bilər.

E-bələdiyyə idarəetməsinin tətbiqi ərazidə yaşayan vətəndaşlar üçün yeni perspektivlər təqdim edir. E-bələdiyyənin tətbiqi perspektivlərinə aşağıdakıları aid etmək olar:

1. *İdarəetmənin təkmilləşdirilməsi.* Elektron həllər (süni intellekt) bir çox inzibati prosesləri proqramlaşdırır, bu işə əl ilə müdaxilə ehtiyacını azaldır, resurslara, vaxta və pula qənaət edir;

2. *İdarəetmədə şəffaflığın artırılması.* E-bələdiyyə idarəetməsi vətəndaşlara yerli özünüidarəetmə fəaliyyətləri, büdcə və qərar qəbul etmə prosesləri haqqında məlumat əldə etmək imkanı verir;

3. *İdarəetmədə sakinlərin iştirakı.* Ərazidə yarana biləcək hər hansı məsələlərin həllində elektron xidmətlər çərçivəsində vətəndaşların iştirakına zəmin yaradılması, onların fikrlərinin alınması, həll yollarının daha mükəmməlliyinin artırılmasına sövq edir. Bundan əlavə, e-bələdiyyə xidmətləri vətəndaş həmrəyliyini artırır və birgə təşəbbüslərin həyata keçirilməsini təşviq edir. Beləliklə, yerli özünüidarəetmə orqanları sakinlər arasında əməkdaşlıq yanaşmasını inkişaf etdirməklə daha inklüziv rəqəmsal cəmiyyət yaratmış olacaqlar.

Azərbaycanda e-bələdiyyə idarəetməsinin tətbiqi zamanı müxtəlif problemlər yarana bilər. Bu problemləri aradan qaldırmaq üçün aşağıdakı təkliflər irəli sürülür:

- E-bələdiyyənin idarəetməsinə dair hüquqi əsasların “Dövlət orqanlarının və bələdiyyələrin internet informasiya ehtiyatlarının yaradılması formaları və qaydaları” toplusuna daxil edilməsi. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2007-ci il 16 fevral tarixli 33 nömrəli qərarı ilə təsdiq edilmiş “Dövlət orqanlarının və bələdiyyələrin internet informasiya ehtiyatlarının yaradılması formaları və qaydaları”nda e-xidmətlərlə bağlı müddəalar əks edilməmişdir. Bələdiyyələrin fəaliyyətində e-xidmətlərlə bağlı hüquqi əsasların yaradılması rəqəmsal həllərin inteqrasiyasına qanuniləşdirilməsi üçün zəruridir.

- Xidmətlərin qarşı tərəflər üçün aydın qavranılmasına yönəlmiş formada təqdim edilməsi və əməliyyatların konyuktur çevrilməsinin düzgün aparılması. E- xidmətlərdən istifadə etməkdə çətinlik çəkən sakinlərə yardım və dəstək göstərməsi əlavə iş yükü problemi yaratması qaçılmazdır. e-xidmətlərin əlçatanlığının artırılmasına yönəlmiş təşəbbüslərdən biri “istifadəçi dostu” layihəsini göstərmək olar. İstifadəçi dostu layihəsi əməliyyatlar üzrə rəqəmsal qavramın təmin edilməsində izahedici videolar və ya altı yazılar (subtitrlar) şəkilində təqdim edilə bilər.

- Elektron xidmətlərin peşəkar şəkildə təqdim edilməsi üçün kadr təminatının gücləndirilməsi. Bu problemi həll etmək üçün ilkin addım bələdiyyə idarələri daxilində özünüinkişaf təşəbbüsləri üçün resursların ayrılması və əməkdaşların proqrama cəlb edilməsidir.

- E-bələdiyyə xidmətlərinin qurulmasında qarşıya çıxan problemlərdən biri də maliyyə imkanlarının çatışmazlığıdır. Bu problemin həlli üçün 4 yol göstərilə bilər: Yuxarı dövlət qurumundan maliyyə ayrımaları; kütlə vasitəsilə maliyyələşdirmə; sosial təsir istiqrazları; mikromaliyyələşmə.

- E-bələdiyyə xidmətlərinə inamın artırılması. Bu istiqamətdə bələdiyyələr güclü təhlükəsizlik tədbirlərini həyata keçirməli, düzgün və aydın məlumatlandırmanı təşkil etməli, məlumatların idarə edilməsində şəffaflığı təmin etməlidir. Bundan əlavə, nüfuzlu sakinlərin elektron xidmətlərinin təşkilinə cəlb edilməsi ilə bu xidmətlərə inamın yüksəldilməsi mümkündür.

E-bələdiyyə idarəetməsi haqqında aparılan araşdırmalarımız göstərir ki, bu xidmətlər ənənəvi idarəetmənin çatışmazlıqlarını aradan qaldırmağa qadirdir və son nəticədə bələdiyyə təsərrüfatlarının daha səmərəli idarə edilməsinə təkan verə bilər.

Dissertasiya işinin əsas müddəaları, əldə olunan nəticə və təkliflər dərc olunmuş aşağıdakı elmi əsərlərdə əks olunmuşdur:

1. Elektron bələdiyyə sistemində idarəetmə siyasəti/ “Heydər Əliyev irsi və Azərbaycan Respublikasında innovativ idarəçiliyi islahatları” Mövzusunda doktorant və dissertantların elmi-praktiki konfransı. 2017, s.215-223
2. Sosial-idarəçilik sistemində elektron bələdiyyə ilə vətəndaş arasında münasibətlərin dayanıqlılığı / UNEC Elmi Xəbərləri. Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti (UNEC) iyul - sentyabr 2017 s. 74-91
3. Elektron bələdiyyə sistemi əsasında yerli özünüidarəetmə institutunun təkmilləşdirilməsi / “Ümümmilli Lider Heydər Əliyevin anadan olmasının 94-cü ildönümünə həsr olunmuş “Səmərəli islahatların uğurlu nəticələri, reallıqlar və perspektivlər” mövzusunda beynəlxalq elmi-praktiki konfransın materialları. 2017, s. 772-76
4. Bələdiyyə idarəetməsində informasiya texnologiyalarından istifadənin vəziyyəti və inkişaf imkanları / IV. Uluslararası Türk Kültür Coğrafiyasında Eğitim ve Sosyal Bilimler Sempozyumu TURKCESS 2018. 27-30Haziran 2018 / Bakü- Azərbaycan, s. 487-498
5. Azərbaycanda e-bələdiyyə xidmətlərindən istifadənin mövcud vəziyyəti / İqtisadi təhlükəsizlik mövcud vəziyyət və perspektivlər beynəlxalq elmi konfransın materialları. Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi Sumqayıt Dövlət Universiteti. 2-3 may 2018-ci il, s. 78-80
6. E-bələdiyyənin tətbiqində beynəlxalq təcrübənin öyrənilməsi / II International scientific conference of young researchers. Baku Engineering University. 27-28 April 2018, s.929-932
7. E-bələdiyyə xidmətlərinin tətbiqində yaranan problemlər və strateji hədəflər / Conference book Baku 2nd International Conference Of Science BAKU/AZERBAIJAN Bilim Evi. 1ST OF APRIL, 2018, s. 291-296
8. E-bələdiyyə xidmətlərində daşınmaz əmlakın idarə edilməsinin təşkili xüsusiyyətləri / Müasir təbiət və iqtisad elmlərinin aktual

- problemləri beynəlxalq konfrans. Gəncə Dövlət Universiteti. 03-04 may 2019, s. 55-58
9. Салаев Эльхан Адил оглы Шахбазов Камиль Агазаман оглы, Реальное состояние e- трансформации в азербайджане и ее влияние на муниципальное управление / Теория и практика управления государственными функциями и услугами. Тарифное регулирование. 2019, стр.162-167
 10. Problems and solutions in civil relations within the implementation of e-municipality in the republic of Azerbaijan / Economic and Social Development: Book of Proceedings. Azerbaijan State University of Economics (UNEC) 18-19 June 2020, s. 695-702
 11. Assessment of current status of establishment of e- services in azerbaijan and problems regarding electronic informationsupport / “Rəqəmsal iqtisadiyyat: müasir çağırışlar və real imkanlar” mövzusunda Beynəlxalq konfransın materialları. Bakı: UNEC-2020, 13-14 fevral 2020, s.54-55
 12. Bələdiyyə idarəçiliyində rəqəmsallaşdırılmanın zəruriliyi və kommunikasiya proseslərinin qiymətləndirilməsi / AMEA-nın Xəbərləri. İqtisadiyyat seriyası 2022 (yanvar-fevral) Region və sahə iqtisadiyyatı. s. 63-70
 13. Elektron bələdiyyə idarəetməsində tətbiq edilən informasiya sistemlərinin konseptual əsasları / İqtisadi artım və ictimai rifah elmi jurnal. 2022, № 4, s. 185-191
 14. “Анализ активной деятельности муниципалитетов в Азербайджанской Республике и возможности применения электронного муниципалитета” / Экономика и управление: проблемы, решения - 1, том 3 (133) 2023 январь. ISSN 2308-927X, ISSN 2227-3891, стр 117-124.
 15. E-citizen model at the digital municipality level and macroeconomic analysis of internet services / Qərbi Kəsp Universitetinin Elmi xəbərlər jurnalı. İctimai elmlər seriyası № 1, 2023, s. 234-243

Dissertasiyanın müdafiəsi “19” mart 2025-ci il tarixində saat 14:00-da Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin nəzdində fəaliyyət göstərən ED 2.10 Dissertasiya şurasının iclasında keçiriləcək.

Ünvan: AZ 1001, Bakı şəhəri, İstiqlaliyyət küç., 6

Dissertasiya ilə Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin kitabxanasında tanış olmaq mümkündür.

Avtoreferatın elektron versiyaları Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin rəsmi internet saytında (www.unec.edu.az) yerləşdirilmişdir.

Avtoreferat “17” fevral 2025-ci il tarixində zəruri ünvanlara göndərilmişdir.

Çapa imzalanıb: 14.02.2025
Kağızın formatı: 60x84 1/16
Həcmi: 37500 işarə
Tiraj: 100
"Təbib" nəşriyyatı